

Anne K. Bohinen

Vold mot kvinner som rettslig
beskyttelsesproblem – før, under
og etter prosessen

Vold mot kvinner som rettslig beskyttelsesproblem – før, under og etter prosessen

Af advokat Anne K. Bohinen, Norge

Det er økende interesse for hvilke konsekvenser voldskriminalitet har for offeret. Fokus er ikke lenger bare på gjerningsmannens rettigheter. Vold mot kvinner representerer et alvorlig samfunnsproblem. Begrepet vold omfatter så vel fysisk som psykisk vold. Voldsover er som regel en mann og offeret – definert som fornærmede – en kvinne.

I Norge har den lovbestemte ordingen med bistandsadvokat for fornærmede ved en straffbar handling nå eksistert i over 20 år. En skulle således tro at bistandsadvokatens rolle og fornærmedes stilling i straffesakene var godt etablert og avklart. Dette er ikke tilfellet. Tradisjon og holdninger gjør at det i realiteten ikke er praksis for å gi fornærmede og hennes advokat fulle deltagerrettigheter. Fornærmede usynliggjøres i prosessen og domstolene tar ikke offerets situasjon på alvor. Bistandsadvokaten blir ofte marginalisert av domstolene. Dermed vanskeliggjøres arbeidet advokaten skal utføre for fornærmede. Finland representerer et unntak der fornærmedes rettigheter er godt ivaretatt under hele rettsprosessen.

Barn rammes ofte direkte eller indirekte ved vold i nære relasjoner. I tilfeller der barna rammes er rettssystemet ikke i stand til å verne disse svakeste.

I INNLEDNING

Når man skal se på hvor godt et samfunn fungerer må man se hen til hvordan samfunnet tar seg av og behandler de svakeste blant oss, barn, mennesker i krise – herunder syke, eldre og kvinner. Gjennom mitt arbeid som bistandsadvokat ønsker jeg å formidle hva som oppleves som problemfylt for fornærmede og dennes advokat i møtet med rettsvesenet, uavhengig av om den enkelte fornærmede har fremmet erstatningskrav, eller oppnådd såkalte fulle partsrettigheter ved å slutte seg til straffesaksforfølgningen gjennom et erstatningskrav under prosessen. Fornærmede er i straffeprosessuell teori definert som „innehaver av en slik interesse som vedkommende straffebud tar sikte på å beskytte“ eller bæreren av det ved handlingen krenkede retts gode.¹ Fornærmede er ikke automatisk skadelidt, men kan være det likedan som en skadelidt ikke nødvendigvis er fornærmet. Dette følger av straffeprosesslovens 3 første ledd, som i siste ledd definerer begrepet fornærmede. Mitt fokus er kvinnenes møte med rettsvesenet

¹ Robberstad Bistandsadvokaten 2 Kap III punkt 1

og hvilke utfordringer som oppstår på de ulike trinn av saksbehandlingen, herunder før en sak anmeldes til politiet og etter at rettskraftig dom foreligger. Med rettsvesenet menes både politiet, påtalemyndigheten og domstolene.

Innledningsvis vil jeg se litt på generelle problemstillinger og historikken, før jeg tar for meg problemer som oppstår på det enkelte trinn i prosessen; før og i møtet med politiet, domstolene og etter at rettskraftig dom foreligger. Saker der fornærmede har et erstatningskrav i tilknytning til straffesaken kommer i en særstilling og behandles i punkt VII nedenfor. Ordningen med bistandsadvokat behandles i eget punkt VIII. Noen spesielle tiltak for å beskytte de fornærmede nevnes i IX. Barn bør vies større oppmerksomhet, se X. Til slutt kommer jeg i XI inn på opplæring av aktørene som møter offeret i rettssystemet.

II FORNÆRMEDES PRIMÆRE BEHOV ER Å BLI TATT PÅ ALVOR

Det avgjørende for fornærmede er ikke hvilket straffebud som rammer handlingen den enkelte er utsatt for, men å bli tatt på alvor i situasjonen som offer. Det nytter ikke å ha regler som for eksempel gir fornærmede partsrettigheter dersom disse ikke følges i praksis.

Undersøkelser viser at de voldsutsatte kvinnene har et stort behov for støtte og informasjon under prosessen. Å bli tatt på alvor innebærer retten til ivaretagelse på det menneskelige plan på alle trinn i prosessen, beskyttelse mot nye overgrep og informasjon. Det viser seg imidlertid at mange er misfornøyde med den måten de blir møtt på i rettsvesenet. Møtet med rettsvesenet føles for mange som et nytt overgrep, en sekundær traumatisering.² Lovgiver har forsøkt å imøtekomme disse problemene ved å gi de fornærmede særskilte rettigheter. Hvilke rettigheter fornærmede har i møtet med rettsvesenet avhenger av blant annet voldens karakter, hvor grov den er samt hvilket straffebud som rammer det enkelte tilfellet. Dette gjelder blant annet retten til bistandsadvokat.

Disse rettighetene har nå eksistert i over 20 år. En skulle således tro at bistandsadvokatens – stilling i rettsprosessen var godt etablert og avklart. Dette er imidlertid ikke tilfellet. Straffeprosessloven har for eksempel en regel om at fornærmede selv kan fremme et erstatningskrav og dermed oppnå fulle partsrettigheter i prosessen,³ uten at jeg kjenner til at noen i praksis har fått mulighet til å benytte disse rettighetene i sin helhet. Dersom rettsvesenet i praksis ikke evner å imøtekomme de fornærmedes behov og situasjon, øker risikoen for at tilliten til rettsvesenet minsker med de farer dette medfører. Det å konstatere at fornær-

² Anna Meyrowitsc „Den andra kränkningen Målsaganden och rettsprosessen, Examensarbete termin 9 vår 2004“

³ Straffeprosesslovens § 428 jf § 404.

mede har partsrettigheter i prosessen blir lett misvisende. Uavhengig av hvilke begreper loven opererer med når fornærmede trer inn i straffeprosessen på ulikt vis, er det vesentlige for fornærmede hvilke reelle deltagerrettigheter og påvirkningsmuligheter hun har under prosessen. Disse rettighetene må nedfelles i klare og forutsigbare rettsregler, for å sikre en reell utøvelse av disse. Det må avklares i hvilken utstrekning fornærmede gis rettigheter og hva disse går ut på.

III HISTORIKK – FORNÆRMEDES STILLING

I det gamle ættesamfunnet ble kriminalitet oppfattet som en konflikt mellom offer og gjerningsmann, samt mellom deres slekter. En forbrytelse ble sett på som en krenkelse av fornærmede og slekten og var dermed et privat anliggende. Fornærmedes behov for gjenopprettelse og hevn ble ivaretatt. Kirkens utbredelse i Europa, sammenholdt med inkvisitoriske prosessformen førte til at den private anklageren trådte i bakgrunnen. Ved kriminalloven av 1842 ble det innført offentlig påtale som hovedregel. Straffbare handlinger som tidligere ble oppfattet som et overgrep mot en enkeltperson, ble til krenkelse av offentlige interesser.

I et moderne samfunn er en straffesak i utgangspunktet et oppgjør mellom samfunnet og gjerningsmann. Fokus er rettsikkerhet, rettferdig rettergang for gjerningsmannen, upartiskhet og objektivitet. Det vil ikke svekke rettsikkerheten å gi fornærmede rett til kontradiksjon. Dersom fornærmede gis rett til å føre egne bevis og uttale seg, medfører dette at straffesaken blir bedre opplyst. Jeg kan vanskelig se at det er i strid med tiltaltes rettigheter at saken opplyses så godt som mulig.

Påtalemyndighet og politi skal være objektive under sin etterforskning og fram til prosedyren i straffesaken. Dette medfører en rett og plikt til å undersøke alle sider av saken, også å undersøke det som taler til gjerningsmannens fordel. Denne objektivitetsplikt gjelder også for domstolene som våker over sakens fulle opplysning og skal undersøke alle sider av saken⁴. I prosessen for domstolene kommer gjerne fornærmede inn som et svært forstyrrende element for forsvarer, dommere og i enkelte tilfeller aktor idet han frykter at aktivitet fra fornærmede „roter til“ straffesaken for ham. Det synes å råde en oppfatning blant dommere og påtalemyndighet at hovedfokus for fornærmede fortsatt er gjenopprettelse og hevn som i middelalderens domstoler. Begrepet „vikingjuss“ er noe jeg jevnlig møter i diskusjonen om økte deltagerrettigheter for fornærmede.

⁴ Straffeprosesslovens § 294

IV VI BEFINNER OSS I EN BRYTNINGSFASE

1. Fornærmede settes på sidelinjen

Sett i historisk sammenheng synes det som vi beveger oss er i en brytningsfase mellom det gamle og nye system. Tiltaltes rettigheter er fremdeles langt bedre ivaretatt i rettsprosessen enn fornærmedes rettigheter. Fortsatt er det slik at fornærmede settes på sidelinjen og kan føle seg umyndigjort og marginalisert i forhold til det hun kanskje opplever som sitt livs sak. For fornærmede oppleves det ofte som sterkt urettferdig at gjerningsmannen har utstrakte rettigheter, mens hensynet til henne blir underordnet. Det er i strid med alminnelig rettsoppfatning at fornærmedes stilling fortsatt er svak. Utfordringen blir å få til en prosess der fornærmedes rettigheter blir tilfredsstillende ivaretatt samtidig som gjerningsmannens krav på en rettferdig rettergang og saksbehandlingsprosess ivaretas. Vi må arbeide mot å oppfylle visse mål, der ivaretagelse av menneskerettigheter, rett til kontradiksjon og deltagelse, samt verdighet overfor offeret står i fokus.

2. Sekundær traumatisering må unngås

Mennesker som utsettes for kriminalitet må føle samfunnets støtte. I motsatt fall øker faren for sekundær traumatisering, med de farer som dette medfører. Fornærmede kan miste troen på rettsystemet og unngå å anmelde dersom det skjer nye overgrep. Foregår volden i det private rom av en ektefelle overfor sin hustru, rammes ofte barn. Samfunnet mister dermed muligheten til å hjelpe disse svakeste. Samfunnet har et eget behov for å forebygge kriminalitet.

Dersom fornærmede blir møtt med vennlighet, profesjonalitet og informasjon i rettsvesenet vil dette bidra til økt følelse av menneskelig verdighet.

V FORNÆRMEDES MØTE MED POLITI OG PÅTALEMYNDIGHET BLIR ALTFOR OFTE EN FRUSTRERENDE OPPLEVELSE

1. Sakene henlegges eller „renner ut i sanden“

Vold mot kvinner står i en særstilling i forhold til andre voldssaker. Gjerningsperson og fornærmede har ofte en nær følelsesmessig forbindelse, noe som gjør at mange ikke ønsker å anmelde eller trekker sin anmeldelse tilbake. I tillegg skjer volden som regel i det private rom – uten vitner til stede. Ofte står man uten andre bevis enn fornærmedes egen forklaring.

De fleste kvinnevoldssaker starter i rettsystemet etter en begjæring om offentlig påtale fra den fornærmede. Dersom overgrepet er en seksualforbrytelse eller volden er spesielt grov eller begått overfor en person voldsutøveren står i

en nær relasjon til er påtalen ubetinget offentlig. Anmeldelse i sakene skjer enten ved at kvinnen selv oppsøker politiet, eller at politiet skriver en anmeldelse etter for eksempel å ha fått melding om husbråk. Det hender at fornærmede som har vært i kontakt med politiet har trodd at de har anmeldt forholdet, men at det i ettertid forholder seg slik at forholdet faktisk ikke er anmeldt.

2. God ivaretagelse av fornærmede bør omfatte:

2.1. Rett til bistandsadvokat

Det er avgjørende for fornærmede at hun har en person med kompetanse innenfor strafferett til å rådføre seg med i denne fasen. Under punktet bistandsadvokat har jeg gitt en nærmere redegjørelse for advokatens oppdrag og arbeidsoppgaver i de ulike faser.

2.2. Politiets ansvar og forpliktelser

Politiets ansvar og forpliktelser kan oppsummeres i tre underpunkter slik de er nevnt i NOU 2003:31 om retten til et liv uten vold kapittel 9, punkt 9.2.2:

1. *„Ivaretagelse av den voldsutsatte kvinnen.* Uavhengig av om en kvinne velger å anmelde eller å vitne i en eventuell straffesak, er det viktig at politiet møter kvinnen på en måte som skaper trygghet og tillit. Det er også politiets oppgave å sette kvinnen i kontakt med andre deler av hjelpeapparatet.
2. *Etterforskning.* Politiet skal gjennomføre en effektiv taktisk og teknisk etterforskning. I noen tilfeller vil en voldsutsatt kvinne velge å benytte seg av sin rett etter straffeprosesslovens § 122 til å nekte å avgi forklaring i en eventuell straffesak. Av denne grunn må etterforskningen gjøres så grundig at saken kan bringes inn for retten uten at kvinnen vitner.
3. *Forebygge vold.* Det er en sentral oppgave for politiet å hindre at voldsutsatte kvinner utsettes for ytterligere vold. En grundig vurdering av risiko i det konkrete tilfellet vil stå sentralt i dette arbeidet.“

2.3. Anmeldelsen

Når en kvinne har bestemt seg for å anmelde et voldsovergrep opplever hun at det er hun som eier konflikten. Hun har forventninger til politi- og påtalemyndighet om at disse er hennes representant. Samtidig er hun traumatisert og sårbar, og det er viktig å møte fornærmede på en måte som minsker risikoen for sekundær traumatisering. Stikkord for denne fasen er informasjon, effektiv etterforskning og møte med påtaleansvarlig.

2.4. Informasjon til fornærmede og hennes bistandsadvokat

I mitt møte med fornærmede i straffesakene oppleves gang på gang frustrasjonen over å ikke få direkte svar på de spørsmål fornærmede måtte ha i tilknytning til etterforskning. Fornærmede er ofte svært opptatt av når anmeldte får kunnskap om anmeldelsen slik at hun kan sikre seg mot mulige hevnaksjoner. Fornærmede opplever det også ofte som viktig å få vite hva særlig anmeldte har forklart. I enkelte tilfeller får bistandsadvokaten først etter gjentatte purringer overfor politiet oversendt sakens dokumenter. Fornærmede har innsynsrett i dokumentene så fremt det kan skje uten fare eller skade for etterforskningen.

Det er ikke uvanlig at bistandsadvokaten ikke får beskjed fra politiet om påtalemessige avgjørelser i saken. Det hender til og med at bistandsadvokaten ikke mottar informasjon om at det er tatt ut tiltale, og heller ikke mottar innkalling til hovedforhandling i saken! Dessverre skjer det ofte at slike feil oppstår. Slik kan ikke fornærmedes rettigheter ivaretas, og det er ikke mulig å gjøre en forsvarlig jobb som bistandsadvokat. Det må sikres rutiner som forhindrer slike feil.

2.5. Etterforskningen må effektiviseres og påtalereglene endres slik at det er ubetinget offentlig påtale i alle saker der kvinner rammes av vold

Fokus for politiet i kvinnevoldssakene er ofte å få roet ned situasjonen, men det må være like viktig å sikre bevisene under etterforskningen. Siden volden gjerne utøves av en kjæreste eller ektefelle hender det ofte at fornærmede trekker anmeldelsen etter kort tid. Fornærmede ønsker ikke å vitne dersom det senere blir en straffesak. Resultatet blir at sakene henlegges og kvinnen overlatt til seg selv og voldsutøveren. Det må derfor utferdiges regler som sikrer gode rutiner for en rask og effektiv etterforskning.

Det er vanskelig for offeret å bearbeide traumer og komme videre i livet før saken er ferdig behandlet i rettsvesenet. Det er et stort rettsikkerhetsproblem at etterforskningen i de fleste saker tar for lang tid. Det skjer dessverre regelmessig feil under etterforskningen av sakene der jeg opptrer som bistandsadvokat. Bekreftelse på anmeldt forhold eller informasjon om saken sendes gjerningsmannen før han avhøres. Prøver som blir sendt til analyse forsvinner, sider av analyseresultat mangler i saksdokumentene mv. Likeledes er vurderingen av saken hos påtaleansvarlig jurist ved politiet et tidkrevende saksbehandlingsledd. Det tar dessuten ofte lang tid fra saken blir oversendt til statsadvokaten og fram til hovedforhandling blir berammet.

2.6. Fornærmede må sikres en rett til møte med påtalemyndigheten

Fornærmede og bistandsadvokaten kan ofte ha en opplevelse av å bli satt på sidelinjen, å ikke være koblet inn i saken. Normalt møter ikke fornærmede etter-

forskningsleder eller påtaleansvarlig i saken, og kan således bare få informasjon via sin bistandsadvokat. Det synes å råde en oppfatning blant enkelte påtalejurister at det er i strid med objektivitetsprinsippet å ha et møte med fornærmede.

Fornærmede vil ofte ha behov for å ha en samtale med etterforskningsleder eller påtaleansvarlig som sitter „tett“ på etterforskningen og de påtalemessige avgjørelser. I de saker der tiltale blir tatt ut, bør fornærmede gis en rett til å møte påtaleansvarlig eller hovedetterforsker for å få svar på sine spørsmål.

Det vil normalt kunne være hensiktsmessig å gjennomføre et slikt møte forut for hovedforhandling, etter at tiltale er tatt ut. Normalt vil det antakelig bare være behov for et slikt møte i tilknytning til behandling i første instans. I enkelte tilfeller bør det imidlertid kunne vurderes også å gjennomføre et møte før behandling i senere instanser. Særlig vil fornærmede kunne tenkes å ha spørsmål i tilknytning til høyesterettsbehandling, der saken kan dreie seg om kompliserte juridiske problemstillinger, og der den straffbare handlingens klanderverdighet fra fornærmedes ståsted kan oppleves å være av underordnet betydning.

Jeg kan vanskelig se at det vil stride mot aktors objektivitetskrav å ha et møte med den fornærmede.

VI FORNÆRMEDE SETTES PÅ SIDELINJEN I MØTE MED DOMSTOLENE

Til tross for at vi nå har hatt lovbestemte rettighetene for fornærmede i mer enn 20 år, fungerer ikke regelverket. Foruten holdninger i rettsvesenet skyldes dette at reglene byr på tolkningsproblemer. Bistandsadvokaten synes i enkelte tilfeller i første rekke å bli oppfattet som å være et forstyrrende element og rollen begrenses til spørsmålet om en enkel oppreisningserstatning.

1. Fornærmede må få delta under hele hovedforhandlingen

I dag er det vanlig praksis at fornærmede først får være til stede under rettsaken fra hun avgir sin egen forklaring. Det er ikke noe selvfølge at hun får sitte ved siden av sin advokat etter at hun har avgitt vitneprov. Hun har heller ikke noe fast sitteplass i rettsalen. Dersom en av mine klienter ønsker sitteplass ved min side i salen, ringer jeg til dommeren før hovedforhandling og forsøker å få dette ordnet.

For fornærmede og hans/hennes bistandsadvokat er det selvsagt viktig å få med seg hele saksforløpet! Å være til stede er jo også helt sentralt for å kunne ta stilling til spørsmål om anke over frifinnelse, straffeutmåling eller erstatningsutmåling.

2. Fornærmede må få rett til å stille spørsmål og å føre bevis

Det synes å råde en oppfatning blant dommere om at straffekravet er fornærmede og bistandsadvokat ivedkommende. Det gis i dag sjelden anledning for bistandsadvokaten til å stille spørsmål til tiltalte og vitner vedrørende selve skyldspørsmålet, som jo også er en del av erstatningsspørsmålet, samt vedrørende straffutmålingen. Ofte blir bistandsadvokaten „klubbet ned“ av dommeren når han/hun vil stille spørsmål til tiltalte eller vitner. Dette er ikke tilfredsstillende. Fornærmede har som oftest vanskelig for å forstå hvorfor hennes advokat ikke får komme til orde. Jeg mener at fornærmede ved bistandsadvokaten bør gis anledning til å føre bevis rundt skyldspørsmålet. Fornærmede er den personen som er nærmest til å vite når og hvordan den straffbare handlingen har funnet sted. Denne retten må komme som et supplement til aktors bevisførsel. Rammene for hvordan dette skal skje bør gis i form av klare prosessregler for fornærmede og dennes representant.

3. Vitnestøtte

Det er viktig at fornærmede som skal vitne i rettsapparatet blir møtt på en måte som gjør at hun føler seg ivaretatt og trygg. Hun må få slippe å møte tiltalte eller venner av ham i korridoren i tinghuset. Fornærmede trenger kanskje hjelp til å finne frem til rettssalen, samtidig som hun gjerne er redd og usikker for det som venter henne inne i rettssalen. Det er derfor viktig at det utvikles gode ordninger med vitnestøtte og at det etableres egne rom for spesielt utsatte vitner der de kan være i ventetiden før vitnemålet skal avgis.

VII ERSTATNINGSKRAV BØR BEHANDLES I TILKNYTNING TIL STRAFFESAKEN

Erstatningskrav som springer ut av den straffbare handling kan kreves behandlet i forbindelse med behandling av straffesaken. Beskrivelsen av den skadevoldende handling følger som regel av tiltalebeslutningens ordlyd, men også handlinger som ikke er direkte nevnt i tiltalen kan kunne danne grunnlag for erstatningskrav så fremt handlingen står i direkte sammenheng med gjerningsbeskrivelsen i tiltalen.⁵

⁵ Høyesterett har i dom avsagt i Rt 2003/1358 konkludert med at skader forårsaket av handlinger som finner sted forut for den straffbare handling vanskelig kan skilles fra skader som direkte følger av den straffbare handling, der disse handlingene danner grunnlag for den straffbare handling. Saken gjaldt erstatningskrav fra tre menn mot en psykolog som misbrukket den stilling han sto i til å skaffe seg seksuell omgang med dem.

Behandlingen av større erstatningskrav med tap som følge av invaliditet, tapt arbeidsfortjeneste eller forsørgertap, forutsetter en annen saksforberedelse enn straffesaken. Omfattende erstatningskrav kommer ofte bardus på dommerne og forsvarer, noe som lett fører til at bistandsadvokaten feies av banen under argumentasjonen om at fornærmedes inntreden vidløftiggjør og vanskeliggjør gjennomføring av straffesakene

Fornærmede må sikres retten til å få utredet erstatningsspørsmålet grundig før hovedforhandling. Dette gjelder spesielt retten til å få oppnevnt en sakkyndig på det offentliges kostnad til å utrede omfanget av fornærmedes skader.

På vegne fornærmede ber jeg i slike saker om at det i henhold til straffeprosesslovens § 138 fattes en beslutning om oppnevning av psykiatrisk sakkyndig for å vurdere omfanget av skadevirkninger påført de fornærmede etter de straffbare handlinger.

Påtalemyndigheten kan begjære oppnevnt sakkyndig dersom de fremmer et erstatningskrav på vegne av fornærmede, men dette er lite praktisk. Jeg har aldri opplevd at påtalemyndigheten på eget initiativ har begjært oppnevnt en sakkyndig for å utrede skader påført fornærmede ut fra en erstatningsrettslig synsvinkel. Aktor skal etter min mening få slippe å forholde seg til slike spørsmål og konsentrerer seg om straffekravet. Reglene om retten til å få oppnevnt sakkyndige bør klargjøres.

Fornærmede har anledning til å reise sivil erstatningssak dersom kravet ikke lar seg gjennomføre i straffesaken. Voldsofre har krav på fri sakførsel dersom man kan dokumentere at man ikke har hatt mulighet til å få behandlet kravet i forbindelse med straffesaken.

Det er av stor betydning for fornærmede å få behandlet erstatningskravet så raskt som mulig og få lagt saken bak seg. Det vil også være i tiltaltes interesse å bli ferdig med saken, og få alle sider av saken belyst under behandling av straffekravet. Rollefordelingen blant sakens profesjonelle aktører må selvsagt være helt klare slik at behandlingen av straffesaken først og fremst gjelder straffekravet. Erfaringen er at aktor ikke har innvendinger mot at fornærmede får belyst erstatningskravet fullt ut så lenge rollene og arbeidsformen er avklart på forhånd.

Behovet for å behandle erstatningskrav under en straffesak må også ses i sammenheng med den statlige voldsoffererstatningsordningen. Med hjemmel i voldsoffererstatningsloven kan det offentlige forskuttere erstatning for personskader ved straffbare handlinger opp til et beløp av 20 ganger folketrygdens grunnbeløp som reguleres hvert år. Beløpet er per 10.04.05 kr 1 175 560,-. Etter voldsoffererstatningslovens § 3 tredje ledd er det et vilkår for å få voldsoffererstatning at fornærmede har krevd at erstatningskravet medtas i straffesaken mot gjerningsmannen. I praksis utbetales voldsoffererstatning til fornærmede tilsvarende erstatningsbeløp som er idømt i straffesaken. Det er således av stor betydning for fornærmede å få fastsatt erstatning av domstolen.

Det gis i dag sjelden anledning til å stille spørsmål til tiltalte og vitner vedrørende selve den straffbare handling som er selve ansvarsgrunnlaget i erstatningsspørsmålet. Ved erstatningsutmålingen vil retten legge vekt på flere forhold, blant annet handlingens objektive grovhet og graden av gjerningsmannens skyld.

Domstolene kan på forskjellige måter forhindre at erstatningskravet blir behandlet sammen med straffesaken. Dette kan gjøres ved å vise til at behandlingen av kravet vil „medføre vesentlig ulempe for straffesaksbehandlingen“ dersom fornærmede fremmer kravet selv. Dersom påtalemyndigheten fremmer kravet på vegne av fornærmede kan ikke domstolen nekte kravet medtatt. Domstolen kan utsette behandlingen av de borgerlige rettskrav til etter pådømmelse straffesaken, eller gi dom for en del av kravet.⁶

Sterke prosessøkonomiske hensyn tilsier at fornærmede må få behandlet sitt erstatningskrav sammen med straffesaken. En slik fremgangsmåte går ikke på bekostning av tiltaltes rettigheter. I et erstatningskrav inngår vurdering av ansvarsgrunnlag, økonomisk tap og sammenhengen mellom tapet og den skadegjørende handling. Erstatningsspørsmålet må også ses i sammenheng med den statlige voldsoffererstatningsordningen. Fornærmede må få adgang til selv å belyse alle sider av erstatningsspørsmålet.

VIII ORDNINGEN MED BISTANDSADVOKAT

1. Retten til bistandsadvokat og bistandsadvokatens rolle

Ordningen med bistandsadvokat for fornærmede imøtekommer en del av de behov fornærmede har. Slik ordningen fungerer i dag er den ikke tilfredsstillende, verken for fornærmede eller for advokater. Bistandsadvokatens rolle er definert i straffeprosesslovens § 107 c til å „ivareta fornærmedes interesser i forbindelse med etterforskning og hovedforhandling i saken.“ Her ligger nøkkelen til bistandsadvokatens oppgaver, men bestemmelsen gir likevel liten veiledning. Nøkkelen til hvordan advokaten skal løse oppgaven ligger i selve advokatoppdraget og advokatrollen koblet opp mot fornærmedes behov og situasjon. Bistandsadvokaten skal derfor informere klienten om de enkelte deler av saksgangen i straffesaken og bistå med å fremme et erstatningskrav dersom fornærmede ønsker dette. Arbeidet må i tråd med vanlige prinsipper om salærberegning i rettshjelpssaker ikke være mer omfattende enn nødvendig.

⁶ Se straffeprosesslovens §§ 428, første ledd annet punktum, 427, 431 og 432.

2. Personlige egenskaper

Det er fra flere hold påpekt at bistandsadvokaten skal inneha personlige egenskaper som gjør den enkelte skikket for oppraget. Det er en selvfølge at man i slike saker har empati og forståelse for fornærmedes situasjon, men man beveger seg lett ut på tynn is dersom man opptrer som hobbypsykolog og sjelesørger.

3. Samfunnets forventninger til hva en straffesak skal være legger press på bistandsadvokatens rolle

Fornærmede har gjerne for store forventninger til hvilke påvirkningsmuligheter bistandsadvokaten har. Oppfatningen av hva som er bistandsadvokatens oppgaver varierer ut fra dommerens personlighet og oppfatninger. Hvordan bistandsadvokaten skal arbeide beror i stor grad på dommeren. Det gjør arbeidssituasjonen for bistandsadvokaten lite forutsigbar og det blir vanskelig å forberede seg til oppgaven i den enkelte sak.

4. Bistandsadvokatens oppgaver må klargjøres i regelverket

Fornærmede kan på ethvert trinn i prosessen ha behov for å tilføre saken opplysninger. Under etterforskningen kan det være behov for å få avhørt flere vitner. Aktor kan ha glemt en viktig detalj i sin bevisførsel for retten, gjerningsbeskrivelsen i tiltalen er lite treffende ut fra den virkelighet fornærmede har opplevd mv. Det synes å herske en oppfatning spesielt fra dommerhold, om at selve ansvarsgrunnlaget for den straffbare handling er fornærmede og bistandsadvokat uvedkommende under hovedforhandling. Det er derfor særdeles viktig at bistandsadvokatens oppgaver avklares og klargjøres i lovverket. Behovet for endringer og klargjøring av regelverket må ses i lys av hva som er **den fornærmedes primære interesse** i den enkelte sak og vurdere dette opp mot advokatoppdraget.

Bistandsadvokaten kan komme inn før anmeldelse blir inngitt og det vil da gjennom konferanse med klient være naturlig å bistå ved vurdering av om forholdet bør anmeldes eller ikke. Sentralt her er å vurdere saken i forhold til beviskrav ved voldtekt og foreldelsesproblematikk. I andre saker danner man seg et bilde av klientens behov gjennom første gangs konferanse med klienten og arbeider videre i forhold til dette.

5. Under etterforskning

Under etterforskning av sakene bør bistandsadvokaten være et bindeledd mellom politi/påtalemyndighet og fornærmede, herunder ivareta retten til dokumentinnsyn på vegne av fornærmede, videre sjekke at påtalemessige avgjørelser er tatt av rett instans, og om tiltalen er korrekt utformet. Fornærmede har også

per i dag rett til å være bistått av bistandsadvokat i forbindelse med anmeldelse. Ved fremme av erstatningskrav må det vurderes hvordan disse skal presenteres i den videre saksgang. Videre må bistandsadvokaten informere klienten om påtalemessige avgjørelser og vurdere og utforme klage over henleggelse/påtalemessige avgjørelser.

6. Før hovedforhandling

Bistandsadvokaten må på linje med forsvareren sjekke tiltalen og bevisoppgaven. Bistandsadvokaten må vurdere om det skal føres egne bevis i tillegg til aktor. Videre må det sjekkes at det er satt av tilstrekkelig tid i retten, for behandling av for eksempel erstatningskravet.

Det hender fortsatt at fornærmede som vitne ringer bistandsadvokaten og forteller at hun skal i retten og vitne i saken der hun er fornærmet. Dersom bistandsadvokaten tilfeldigvis har ledig de dagene som er satt av til saken kan vi jo „henge med“. Verre er det dersom vi ikke finner tid for da er løpet ofte kjørt. Det sier seg selv at det skal mye til før retten omberammer en sak av hensyn til fornærmede og dennes representant. Retten er bundet av frister mv. Konsekvensene av at varslingsreglene overfor bistandsadvokaten ignoreres er få eller ingen og gjør arbeidssituasjonen til bistandsadvokaten uholdbar. Vi må derfor få et regelverk som **sikrer** at bistandsadvokaten og fornærmede blir varslet.

Bistandsadvokaten bør ta med seg fornærmede og vise henne rettssalen før hovedforhandling.

7. Under hovedforhandlingen

Bistandsadvokatens rettigheter må klargjøres under hovedforhandlingen. Retten til å stille spørsmål til tiltale og andre vitner enn fornærmede må klargjøres og lovfestes. Bistandsadvokaten har et klart behov for å kunne stille supplerende spørsmål til tiltalte og vitner som fornærmedes representant.

Bistandsadvokaten må gis muligheter til å få belyst det erstatningsrettslige skyldgrunnlaget i de tilfeller der fornærmede har et erstatningskrav. I disse tilfellene vil bistandsadvokaten ha et behov for å få formulert grunnlaget for erstatningskravet så presist som mulig, momenter av betydning kan være handlingens objektive grovhet, graden av skadevolders skyld samt hvor lenge handlingen har pågått. Handlingen kan som nevnt ha pågått utover den tid som er omhandlet i tiltalen

Fornærmede sitter ofte tettere på saken enn aktor som kan glemme viktige spørsmål. I dag løses dette ved at bistandsadvokaten sender lapper til aktor. På denne måten blir nok enkelte viktige spørsmål stilt, men de blir ofte haltende og behovet for å kunne stille oppfølgingsspørsmål blir ikke ivaretatt.

8. Høyesterett

I dag er retten til advokat når saken kommer til Høyesterett forbehold tiltalte.

Bistandsadvokaten og fornærmede blir ikke informert om ankene til Høyesterett. Bistandsadvokaten må settes i stand til å vurdere om en anke gjør det nødvendig å prosedere erstatningskravet. Ankes det for eksempel på feil lovanvendelse og tiltalte blir frifunnet som følge av dette, kan man risikere at resultatet medfører at erstatningskravet også bortfaller.

Fornærmede har i sakene som ender i Høyesterett også behov for å bli varslet ved bistandsadvokatene om innholdet i ankene og ta en gjennomgang av disse. Videre vil fornærmede ha et behov om informasjon om saksbehandlingen i vår øverste domstol. Det bør derfor i slike tilfeller være en lovfestet rett til bistandsadvokat, men bistandsadvokatens oppgaver kan da være mer begrenset.

9. Etter at behandlingen i rettsapparatet er ferdig

Politi og påtalemyndighet må ha rutiner for å sikre fornærmede mot nye overgrep og bidra til å forhindre at ny kriminalitet skjer. Ved rettskraftig dom kan dette være varsel om når gjerningsmannen skal inn til soning, informasjon om permisjoner og løslatelse. Har fornærmede og gjerningsmann barn sammen reises spørsmålet om samværsordninger og samværsrett mv. Fengselet må få lovbestemte rutiner med å varsle en fornærmet barnemor om når far kommer ut av fengselet eller hvordan han ser på samvær med fellesbarn under soningen. Fornærmede bør sikres en rett til bistandsadvokat i sammenheng med disse spørsmål.

Fornærmede kan trenge hjelp til å settes i forbindelse med hjelpeapparatet for øvrig og til å sende inn en søknad om voldsofferstatning.

IX SPESIELLE TILTAK FOR Å BESKYTTE FORNÆRMEDE

1. Besøksforbud og hemmelig adresse

Kvinner som utsattes for vold har i dag mulighet for å be om besøks- og kontaktforbud overfor gjerningsmannen. Det kan innvilges voldsalarm og adressen kan gjøres hemmelig. Disse tiltakene må gjøres lett tilgjengelige for kvinnene.

Politi og påtalemyndighet kan fatte vedtak om at gjerningsmannen forbyr å kontakte fornærmede dersom det foreligger risiko for at han utsetter kvinnen for straffbare handlinger. Slike besøksforbud kan besluttes overfor voldelige familiefedre i eget hjem. Fornærmede kan få hemmelig adresse. Dette må det søkes om til folkeregisteret av fornærmede selv. Denne prosessen må gjøres lettere da folkeregisteret gjerne ber om en mer grundig redegjørelse, noe som fører til at denne muligheten ikke når frem til mer ressursfattige kvinner. Politiet burde gis myndighet til å beslutte hemmelig adresse og melde dette til folkeregisteret.

X BARNAS SITUASJON TAS IKKE PÅ ALVOR

Dersom voldsutøver og fornærmede har barn sammen kan faren likevel gis samværsrett med barna samtidig som han har forbud mot å kontakte moren. Kvinnen kan ha hemmelig adresse. Risikoen for at barna utsettes for press og lojalitetskonflikt i slike situasjoner er svært stor. Det er vanskelig for et barn å holde mors adresse skjult for far. Det skal svært mye til før domstolene nekter en far samværsrett med barna til tross for at han har vært voldelig mot moren. Dersom barna ikke er direkte rammet argumenteres det med at det ikke foreligger risiko for at far slår barna. Et samvær mellom far og barn i tilfeller der det foreligger et besøksforbud gjør moren livredd og stresset. Dersom moren har den daglige omsorgen for barna svekkes omsorgsbasen og barna traumatiseres. Hvordan barna opplever dette og hvordan deres psykiske helse påvirkes synes å være et tema man i liten grad er opptatt av. Terskelen for å nekte faren samvær i slike situasjoner bør senkes betraktelig. Hovedregelen bør være at barna skal slippe å få møte voldsutøveren så lenge det er risiko for at han kan være voldelig mot moren.

Ved vold i nære relasjoner rammes barna selv om de ikke er direkte utsatt for volden.

Barna får rollen som lynavledere og meklere mellom foreldrene, og de påføres traume. Forskning som er utført på dette området i de siste årene viser at ubehandlet traume hos barn som følge av familievold kan føre til alvorlige adferds- og tilpasningsproblemer. Dersom samfunnet ikke er i stand til å avdekke vold mot barn og beskytte dem i situasjoner der mor utsettes for kriminelle handlinger, vil dette medføre betydelige omkostninger.

XI AKTØRENE MÅ SKOLERES

Dersom rettssystemet skal utvikle seg og møte voldsutsatte kvinner og barn på en tilfredsstillende måte, er det nødvendig med kunnskap. Aktørene i rettssystemet bør gis opplæring i hvordan man møter og behandler den fornærmede. Dette gjelder ikke minst for bistandsadvokater. Vi må tilføres kunnskap om hvordan volden rammer barna og i fornærmedes primære behov. Politi, påtalemyndighet og domstoler må skoleres i hvilke psykiske reaksjoner voldsutsatte kan ha og hvordan de best kan møtes i rettssystemet. Dersom det er barn i situasjonen må det gis opplæring i hvordan barnas situasjon kan kartlegges og ivaretas. Det må etableres fora for kunnskap og videreutvikling med formål beskytte de voldsrammede i rettssystemet.